

УДК 711.72

І. А. Дида,
*кандидат архітектури, доцент кафедри
дизайну та основ архітектури Національного
університету "Львівська політехніка"*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ АВТОХТОННИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА

Анотація: принципи формування архітектурного середовища, що історично склались в традиційній українській архітектурі, відображають послідовну позицію комплексного екологічного підходу до архітектури та будівництва. В статті розглядаються перспективи використання досвіду традиційної для України методики формування екологічного архітектурного середовища, його значення для розвитку архітектурної науки і практики, в умовах зростаючої актуальності екологічної проблематики.

Ключові слова: українська архітектура, екологічні принципи.

Постановка проблеми. Протягом історичного розвитку українська архітектура створила особливу методику формування архітектурного середовища на екологічних засадах. В наш час, під впливом різних обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, це досягнення традиційної української архітектури виявилось практично втраченим. Зважаючи на особливу актуальність екологічного підходу до формування архітектурного середовища, питання про можливі напрямки наукової та практичної діяльності в галузі розвитку української архітектури вимагає окремого дослідження щодо збереження і відтворення в майбутньому, наскільки це можливо в нових умовах, її традиційної екологічної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та публікації стосовно проблеми, яка підлягає розгляду, переважно торкаються певних конкретних аспектів питання, і їх можна поділити на кілька тематичних циклів, які включають дослідження, що стосуються наукової методологічної бази; наукові праці про загальні проблеми формування української культури, про археологію, народне мистецтво та історію архітектури України і суміжних земель, про екологічні та архітектурні проблеми сучасного розвитку міст, архітектурну організацію рекреаційної інфраструктури і про сучасні дослідження загальних проблем екології. Ці літературні джерела дають змогу вирішувати поставлене у дослідженні питання на засадах системного підходу.

Мета статті. На основі аналізу екологічних принципів формування середовища, характерних для української традиційної архітектури, розглянути потенціальні можливості їх застосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд досягнень української традиційної архітектури в контексті архітектурної творчості світу дає підстави говорити про те, що вона, перебуваючи в постійних активних контактах з Європою та світом, створила не тільки оригінальні архітектурні об'єкти, але й послідовно реалізовану концепцію формування архітектурного середовища згідно з власними, автохтонними екологічними принципами [1].

Аналіз методичних здобутків української архітектури в аспекті пов'язання з природою дозволяє визначити притаманні їй найважливіші екологічні характеристики. Зокрема, для давніх українських осель був характерним розосереджений спосіб забудови, композиційно і функціонально пов'язаної з природним довкіллям; в розплануванні і забудові міст, сіл, архітектурних ансамблів практично ніколи не застосовувались геометричні методи композиції; в будівництві використовувались тільки екологічні матеріали і екологічні конструктивні методи; масштабність архітектури була співзвучною масштабності навколишньої природи, зокрема масштабності дерев; зміна архітектури відбувалася подібно до зміни поколінь в природі – поступово, і не залишаючи непоправних наслідків; у функціональному відношенні архітектурне вирішення тісно пов'язують з життям природи у всіх його проявах; архітектурний образ споруди або ансамблю органічно включав об'єкти місцевої природи – скелі, водні поверхні, елементи ландшафту, в мистецькому аспекті будинки разом з їх оточенням наче виростили з природної основи і поєднувались з нею; архітектурні форми часто були інспіровані формами природних об'єктів; в колористиці архітектурної композиції застосовувався характерний для природи принцип контрастного виділення з оточення найважливішої будівлі або особливо важливого її елемента, а в композиції архітектурних ансамблів – властивий природі „принцип антиномії” – метод контрастного протиставлення елементів; тематичний та ідеологічний зміст довкілля формувалася поєднанням символічного понятійного насичення природних і антропогенних елементів оточення. Принципи формування екологічної архітектури, що застосовувались в Україні, є автохтонними. Вони послідовно проявляються не лише стосовно окремих архітектурних споруд, але також у формуванні і композиції великих містобудівельних об'єктів. Аналіз архітектурно-просторового вирішення давніх українських міст, скельних замкових комплексів, історичних українських столиць підтверджує екологічне пов'язання їх архітектури з навколишнім природним середовищем. Традиційна українська архітектура дає нам унікальні

прикладі композицій, що мають екологічний характер, це є її характерною ознакою і становить основну суть внеску традиційної української архітектури в світову архітектуру.

Застосування традиційних для України архітектурних методів різною мірою проявляється також у формуванні довкілля в Україні XIV - поч. XX ст., проте під впливом ряду чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, існуюча ситуація підлягала змінам, що перешкоджали розвитку екологічного характеру української архітектури. Зокрема, причиною такого роду змін була необхідність перебудови оборонних систем міст, удосконалення пожежної безпеки та технічні питання; надання містам Магдебурзького права, впровадження у державі нових систем адміністративного управління; намагання виконувати вимоги світової архітектурної моди, міркування престижу; необхідність забезпечити особливі умови для різних етнічних та релігійних груп населення; прямий адміністративний тиск з боку державного управління з метою примусити мешканців застосовувати ті чи інші архітектурні рішення; викликані посиленням економічним розвитком та новими політичними реаліями процеси росту населення міст та підвищення рівня урбанізації територій. У переважній своїй більшості, в аспекті пов'язання архітектури з природою, усі ці зміни діяли всупереч екологічним засадам традиційної української архітектури. Аналогічним був вплив на розвиток традиційної української архітектури урбаністичної діяльності Російської імперії, що була спрямована на уніфікацію архітектури міст у межах всієї держави. У результаті перебудови міста України втратили пов'язання свого архітектурного вирішення з навколишньою природою, а також з історією і минулим країни. Методи архітектурної діяльності, започатковані в імперіальні часи, переважно були збережені також в радянський період, коли нове будівництво здійснювалося за методом багатоповерхової забудови, був ліквідований традиційний спосіб забудови сіл, у ході індустріалізації були втрачені природні об'єкти і території, які мають для краєвиду України принципово важливе значення. Істотних змін у стосунку до природного довкілля в архітектурі українських міст і сіл не відбулося і в пострадянський період.

Для сучасного етапу світового розвитку характерне загальне усвідомлення важливості екологічного підходу до всіх сфер людської діяльності, в тому числі і до формування життєвого середовища. Сучасна екологія з суто біологічної науки перетворилася на цілий цикл знань, увібравши в себе розділи інших наук [2,с.45]. Більшість вчених, які працюють в галузі екології, дотримуються погляду, що екологію як науку слід розглядати дуже широко, з позицій формування нової філософії життя, і підкреслюють, що діяльність в сфері екології у наш час має отримати всезагальний характер.

Потрібно, щоб „екологічною ” стала наша свідомість, поведінка, культура. [2, с. 254]. Мова іде й про такі нові питання, як екологічна етика, а навіть „екологія душі ”. Вважають, що настав час гармонізувати життєдіяльність суспільства на базі екологічних принципів, а серед них чільне місце займає філософія життя людини, суспільства, в основу якої мають бути покладені культурні й духовні традиції [2, с.403].

Еталон екологічного формування довкілля давно був сформований і перевірений тисячолітньою практикою традиційної архітектури України. Тут була вироблена гармонійна єдність між світоглядом, філософією, архітектурним облаштуванням довкілля, поведінкою, звичаями та традиціями, що дозволяли суспільству жити в партнерських стосунках з природою, не наносячи їй непоправних втрат. Основне досягнення української архітектури в плані екології довкілля – це комплексність і послідовність в побудові екологічно-орієнтованої моделі суспільства. Саме такого комплексного екологічного підходу, що охоплює всі сфери життєдіяльності, не вистачає сучасному суспільству. Основну увагу вчених і громадськості зосереджено на проблематиці т.зв. інвайронментології [3, с.5, 4, с.61] - комплексної науки про навколишнє середовище, яка вивчає умови його оптимального існування, збереження та поліпшення якості, і відповідає таким традиційним означенням, як охорона природи, охорона довкілля. Констатують становлення т.зв. прикладної або конструктивної екології, тобто науки, яка ставить своїм завданням вивчення конкретних проблем формування і функціонування природно-антропогенних та антропогенних систем, зменшення їх тиску на біосферу, розміщення продуктивних сил, раціональне використання сировини і енергії тощо. Вважають, що сучасна прикладна екологія охоплює два основних аспекти: охорону довкілля та раціональне користування природою [3, с.10]. Більшість досліджень, які виконуються в рамках цієї нової наукової дисципліни, стосуються не власне екології, яку визначають як науку про взаємовідносини організмів поміж собою і з їх довкіллям, а впливу конкретних антропогенних факторів на стан природного середовища, і, відповідно, спрямовані на пошук способів захисту від певного конкретного негативного антропогенного впливу.

Дослідження екологічних принципів, втілених в традиційній українській архітектурі, підтверджують раціональність сучасних тенденцій в галузі екології, щодо необхідності впровадження змін у філософію формування довкілля. В основу сучасної архітектурної діяльності повинні бути покладені принципи, орієнтовані на формування соціально-екологічної цілісності середовища людини. На основі вивчення традиційної української архітектури як екологічного явища в контексті загального архітектурного розвитку, можна

сформулювати ряд практичних висновків для застосування в архітектурній діяльності, зокрема, в Україні.

Очевидно, сфера можливого практичного застосування цих висновків охоплює передусім питання стратегічного, політичного значення, вирішення яких вимагає широкого фахового і громадського обговорення і прийняття остаточних рішень на загальнодержавному рівні. Йдеться насамперед про застосування в Україні засад екологічного мислення як підстави для усієї діяльності в сфері архітектури. Важливим методологічним висновком є ствердження, що екологічний стосунок суспільства і конкретних людей до природи є однією з принципово важливих характеристик, які визначають особливості та ідентичність архітектурного середовища в тій чи іншій країні. Територія і міста України вимагають особливої уваги з точки зору екології та формування краєвиду. Загалом ця теза схвалена державою і суспільством у багатьох програмних документах. У комплексі такі заходи означають зміну екологічного бачення, зрештою, відповідно до вимог, передбачених міжнародними документами.

Щодо формування архітектури конкретних об'єктів, міст і регіонів, важливим є комплексне забезпечення охорони краєвиду на великих територіях, і насамперед в межах великих просторових ландшафтно-історичних зон. В принципі можна розглянути питання про охорону краєвиду в межах всієї України. Звичайно, йдеться не про вивільнення охоронюваних земель від виробництва і забудови, а про збереження загального архітектурного краєвиду, характеру ландшафту, способу поєднання архітектури з природою, формування архітектурного образу забудови. Певна діяльність в цьому плані в Україні проводиться. Наприклад, про сучасні позитивні приклади адекватного розуміння ролі історичного ландшафту в українському містобудуванні, конкретно в Чернігові та Києві, пише Т.Ф.Панченко [5, с.165-166]. В цілому, до визнаних завдань містобудівельної практики належить визначення охоронних територій навколо архітектурних пам'яток [6, с.522-524]. Ці та інші приклади, проте, не знімають актуальності науково обґрунтованого визначення охоронних територій в межах цілої України і надання цій діяльності програмованого характеру. У визначенні охоронних і проєктованих заходів необхідно орієнтуватися не тільки на сучасну практику інших європейських країн, але вирішувати проєктне питання насамперед з урахуванням власних традицій, зважаючи на виняткову роль природи в українській архітектурній композиції. Відповідно до специфічної ролі краєвидів в архітектурній побудові конкретних українських міст, охоронні зони повинні охоплювати доволі великі території, з метою збереження також традиційного ландшафтного вирішення. Потрібно забезпечити огляд пам'ятника в контексті його історичного ландшафтного

оточення, а також види, які розгортаються від пам'ятника на його ландшафтне довкілля та на міську панораму. Отже, йдеться про комплексне забезпечення охорони краєвиду на великих територіях, і насамперед в межах великих просторових ландшафтно-історичних територіальних зон, наприклад таких, як територія історичного Львова в межах усієї Львівської улоговини, або увесь великий історико-ландшафтний комплекс Давнього Галича тощо.

Із збереженням краєвиду тісно пов'язане питання про визначення генерального напрямку житлового будівництва в Україні. В світлі українських традицій малоповерхова екологічна забудова з прибудинковими власними ділянками має усі підстави для рейтингового економічного розгляду і для конкуренції з варіантом проживання родин в комунальних багатоповерхових багатоквартирних будинках, збудованих на соціалістичних засадах, з метою вибору екологічно обґрунтованого, найбільш раціонального стратегічного напрямку масового житлового будівництва в Україні. Загалом ця проблема у світі була предметом дискусій у минулому сторіччі. Проте на сучасному етапі будівництва в Україні є потреба на наукових засадах, відповідно до нових умов, ще раз розглянути питання про найраціональніший спосіб масової житлової забудови, найбільш прийнятний для України, власне з огляду на підтримання і продовження в майбутньому традицій застосування екологічних принципів формування архітектурного довкілля. Провівши ретроспективний аналіз розвитку житлового будівництва в Україні, бачимо, що щільна багатоповерхова забудова на її території ніколи не виникала з ініціативи автохтонного населення, в різні періоди вона була наслідком або нав'язаної згори архітектурної політики, або жорстких економічних обставин. Дуже довгий час основною характеристикою українських осель була їх „квітучість”, поєднання архітектури з садами (власне з садами, що оточують окремі будинки садибного типу, а не громадськими парками серед прибуткових квартирних домів). Тому хоча б часткове відродження садибної міської забудови створило б передумови для відновлення традиційних екологічних принципів української архітектури. Крім того, потрібно відзначити факт успішного існування в сучасних високоіндустріальних країнах двох альтернативних типів забудови – індивідуального, садибного, - і комунального, багатоквартирного. Кожний тип забудови має свої недоліки і позитиви. Але, враховуючи українські архітектурні традиції, які, безумовно, ґрунтуються на особливостях національного світобачення і національних уявлень про комфортне архітектурне середовище, сьогодні в Україні аж ніяк не можна вважати багатоквартирне комунальне житло єдиним прийнятним для всіх, можливим вирішенням. Малоповерхова екологічна забудова з використанням екологічних матеріалів та конструкцій нового

покоління, а також екологічних методів будівництва, має усі підстави для розвитку в майбутній українській архітектурі.

Той факт, що українська архітектура має дуже давні, власні, відшліфовані віками традиції послідовного і комплексного формування архітектурного середовища на екологічних засадах, дає підстави для цілеспрямованого формування в Україні сучасної, конкурентоспроможної індустрії туризму. Порівняно з урбанізованими містами і територіями Центральної Європи, екологічна архітектура України може зайняти у європейській туристичній системі своє належне місце. Традиційна українська архітектура дає підставу для того, щоби судити про сутність екологічної архітектури як про явище світового значення. Аналогічно до італійських міст XV-XVII ст., які справедливо вважають показовими об'єктами для вивчення особливостей архітектури ренесансу, вона створює унікальну можливість для того, щоби досліджувати на її прикладі особливості екологічної архітектури, як одного з двох в принципі можливих альтернативних способів формування довкілля.

Вирішення питання формування матеріальної об'єктної бази для розвитку туризму вимагає поетапного формулювання завдань та їх реалізації. Створення бажаної ландшафтної ситуації доцільне у достатньо великих регіонах, які мають на перспективу велике туристичне значення. Вдалим прикладом такої території, що має привабливу ландшафтну ситуацію, видатні пам'ятки історії та архітектури, добрі транспортні зв'язки і можливість влаштування відповідної інфраструктури, є, зокрема, ландшафтна зона Національного заповідника „Давній Галич”. Крім формування спеціалізованих краєзнавчих туристичних регіонів, постає питання про історико-архітектурне, ландшафтно-краєзнавче і екологічне облаштування великих історичних міст та їх приміських територій, щоби перетворити їх на зразкові туристичні комплекси. У випадку, коли основною тематикою туристичного маршруту буде ознайомлення з традиційними для української архітектури екологічними принципами формування архітектурного середовища, виділена для цього маршруту територія вимагатиме особливо ретельного дотримання заходів щодо охорони історичних ландшафтів. Крім того, треба буде провести велику роботу по реконструкції історичної містобудівельної ситуації на певних виділених територіях, або експонувати історичну архітектурно-ландшафтну композицію в якийсь інший спосіб, наприклад, у вигляді лазерного зображення на фоні неба, тощо. Велика роль в такій організації відводиться рекламно-інформативним заходам.

Реалізація завдання відтворення традиційного для України екологічного методу організації середовища означала б потребу приступити до виконання великого загальнодержавного плану діяльності у цьому напрямку. Зокрема,

потрібно було б виробити **програму збереження краєвиду, природного довкілля і архітектурного образу України**. Провідну роль у виконанні такої програми повинні відіграти, передусім, великі заповідні території України, заповідні міста і великі урбаністичні комплекси. У сучасних умовах потрібно діяти за принципом формування архітектурних і ландшафтних маяків, що підлягають охороні та збереженню в першу чергу. Далі вони мають слугувати прикладом і методичними центрами для інших міст і територій. В існуючих містах та у межах приміських територій повинні зберігатись традиційні міські краєвиди. У комплексі вказані заходи повинні були б створити передумови для формування неповторності та індивідуального образу архітектурних та містобудівельних вирішень в конкретних містах і регіонах України.

Дослідження екологічних принципів традиційної української архітектури дає можливість переглянути її загальну оцінку в плані місця і ролі, які вона займає у світовій культурі. Історично склалося так, що традиційну українську архітектуру, особливо народну, іноді розглядають, у порівнянні з західно-європейською, як другорядну, „рустикальну”. Така ситуація має об’єктивне пояснення. По-перше, традиційна забудова українських міст і сіл має зовсім інший характер, ніж забудова міст Західної Європи, зокрема Італії чи Франції, що за звичаєм вважаються еталоном високого архітектурного рівня та архітектурних досягнень. Там будинки традиційно споруджували з каменю, фасади прикрашали різьбленими кам’яними деталями, міста мали щільну забудову, тоді як в українських містах і селах забудова, навіть дуже престижна, була здебільшого дерев’яною, композиційно розосередженою та перемеженою зеленими насадженнями, а передмістя мали садибну забудову. Ще однією причиною такої ситуації є обмаль монументальних пам’яток української архітектури, що дійшли до наших днів. На те є ряд вагомих об’єктивних причин, але все ж „на поверхні” залишилось мало матеріальних доказів високого рівня українського архітектурного мистецтва. Про більшість пам’яток можна судити з іконографічних та бібліографічних джерел, або з археологічних досліджень, а їх вивчення вимагає цілеспрямованих зусиль і доступно обмеженому колу зацікавлених осіб. До виникнення дещо критичного стосунку до традиційної української архітектури спричинилося також поширене донедавна в Європі і у світі розуміння поняття "цивілізація", пояснення якого приведене американським вченим С.П. Гантінгтоном в його праці "Протистояння цивілізацій" [7]. Як відомо, ідея цивілізації була вироблена французькими мислителями XVIII ст. як протиставлення поняттю "варварство", і визначила стандарт, за яким "цивілізоване" суспільство відрізняється від "примітивного" тим, що воно було осілим (тобто не кочовим), міським і грамотним; тобто за еталон була прийнята міра західноєвропейського

суспільства. На підставі цього критерію можна було однозначно класифікувати країни світу та їх культури на цивілізовані й нецивілізовані. Якщо виходити з того стандарту, то українська культура і архітектура в її традиційному варіанті, відповідаючи критеріям "осілості" і "грамотності", має яскраво виражений "сільський", а не "міський" характер. Описане вище розуміння поняття "цивілізація" було загальноприйняте в Європі аж до початку ХХ ст. Тепер в світі дотримуються "полікультурної концепції цивілізацій", допускаючи одночасне існування на Землі різних культур, які разом формують неповторне багатство людства. Українська традиційна архітектура не є ані гіршою, ані кращою від традиційних архітектур країн Західної Європи: вона є інша, бо вона ґрунтується на екологічних принципах. Саме тому адекватне вивчення і показ особливого екологічного характеру традиційної української архітектури має велике значення, в першу чергу для справедливої оцінки її справжніх вартостей, а також для об'єктивного висвітлення здобутків української традиційної архітектури на тлі світової культури.

Висновки. Особливий характер традиційної української архітектури, її екологічні засади, вимагають адекватної оцінки в контексті світової архітектурної та мистецької спадщини. В цьому аспекті варто розглянути можливі шляхи відновлення та збереження екологічного характеру української архітектури в майбутньому. В сфері архітектурної практики основна увага повинна бути приділена збереженню історичних ландшафтів, регламентації щільності та особливо поверховості забудови. Насамперед, треба було би виробити програму збереження краєвиду, природного довкілля і архітектурного образу України, провідну роль у виконанні якої мали би відіграти великі заповідні території України, заповідні міста і урбаністичні комплекси. У сфері пам'ятко - охоронної діяльності актуальним є питання розширення меж території навколо архітектурної пам'ятки, оскільки в архітектурну композицію органічно включаються елементи природи. Екологічний характер української архітектури повинен стати темою спеціалізованих міжнародних туристичних маршрутів.

Проблема, яку ми розглядаємо, за своїм характером та за обсягом, не може бути опрацьована й викладена в одній науковій праці детально. Тому залишилось ще чимало питань, які вимагають додаткових досліджень, і мають підлягати науковій дискусії.

Список літератури

1. *Дида І.А.* Екологічні основи традиційної української архітектури / І.А.Дида.- Львів: Вид-во НУ „Львівська політехніка”, 2009. – 332с.
2. *Білявський Г.О.* Основи екології: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2005. – 408 с.
3. *Запольський А.К.* Основи екології: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А.К.Запольський, А.І. Салюк. – К. : Вища школа, 2005. – 384 с.
4. *Ільєнко Р.Ю.* Екологія для всіх. Словник-довідник / Р.Ю. Ільєнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 155 с.
5. *Панченко Т.Ф.* Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура / Т.Ф.Панченко. – К: Логос, 2009. – 176с.
6. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України / В.В. Вечерський. – К.: НДІТІАМ-Головкиївархітектура, 2003. – 562 с.
7. *Гантінгтон Семюел.* Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку /Семюел Гантінгтон: пер. з англ. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.

Аннотація

Принципы формирования архитектурной среды, исторически сложившиеся в традиционной украинской архитектуре, отражают последовательную позицию комплексного экологического подхода к архитектуре и строительству. В статье рассматриваются перспективы использования опыта традиционной для Украины методики формирования экологической архитектурной среды, его значение для развития архитектурной науки и практики, в условиях возрастающей актуальности экологической проблематики.

The summary

The principles of forming the architectural environment historically established in the traditional Ukrainian architecture reflect the consistent position of the complex ecological approach to architecture and building. The paper deals with the prospects of using the experience of the traditional for Ukraine methods of forming ecological architectural environment which is important for the development of the science and practice of architecture under conditions of the urgency of ecological problems.